

DOI 10.4467/2543733XSSB.22.001.16703

TOMASZ LIS

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA KATALOGÓW STUDENCKICH *NATIONALE* DO BADAŃ NAD ZMIANAMI TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ W XIX WIEKU¹

Opportunities for Using *Nationale* Student Catalogs to Study Changes in National Identity in the 19th Century

Summary

In the article, the author would like to present the analysis of a historical source – a student catalog from the Law Faculty of the University of Vienna. We research how to change the Croatian students' religion and language from the Austro-Hungarian lands in the 19th century; Banovina, Slavonia, Dalmatia, Istria, Bosnia, and Hercegovina. On the basis of these catalogs, we look to answer how to create Croatian nationality in the second half of the 19th century, because this process was different in all these lands, such as Bosnia and Hercegovina where we have Muslim people with Croatian nationality or Croatian people in Dalmatia who think of themselves as Yugoslavs.

Keywords: students, history of nationality, social history, Austro-hungarian period, history of Croatia.

Słowa kluczowe: studenci, historia narodowości, historia społeczna, okres austro-węgierski, historia Chorwacji w XIX wieku.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie tych elementów tożsamości narodowej, które można badać na podstawie źródeł, jakim są katalogi studenckie *Nacionale*, używane na austriackich i austro-węgierskich uniwersytetach w XIX i na początku XX w. W swoich rozważaniach wziąłem pod uwagę chorwacką inteligencję pochodzącą z krajów południo-

---

¹ Artykuł zrealizowany w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. Przemiany społeczne wśród wspólnot muzułmańskich w Bośni i Hercegowinie oraz Bułgarii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Studia porównawcze (projekt nr 2020/39/B/Hs3/0171).

wej Słowiańszczyzny, wchodzącej w skład Austro-Węgier, wybierając jako próbę katalogi Wydziału Prawa Uniwersytetu w Wiedniu, które poddałem analizie w 5-letnich odstępach na przestrzeni 50 lat – od semestru 1864/1865 do wybuchu I wojny światowej. Tylko w jednym przypadku ta prawidłowość nie występuje. Otóż ze względu na wybuch I wojny światowej ostatnim rokiem „normalnej” rekrutacji był rok akademicki 1913/1914, dlatego nie zdecydowano się na analizę katalogów z 1914/1915 r. By utrzymać odpowiednią przerwę pomiędzy rocznikami, poddano więc badaniu katalog z 1908 r. i tym samym pominięto z 1909/1910 r. Rezultatem zaprezentowanej analizy będzie uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy zasadne jest używanie katalogów studenckich jako źródła mogącego pomóc w ustaleniu zmian tożsamości narodowej wśród elit narodowych zamieszkujących dualistyczną austro-węgierską monarchię.

Zanim jednak przejdziemy do analizy poszczególnych katalogów, należy w pierwszej kolejności zdefiniować, kogo w niniejszym artykule uznajemy za przynależącego do chorwackiej inteligencji.

Chorwacka inteligencja na przełomie XIX i XX w. rekrutowała się z ziem, których sytuacja gospodarcza i polityczna była bardzo różnorodna. Oczywiście supremacja Banowiny ze stolicą w Zagrzebiu jest nie do podważenia, nie można jednak zapominać o chorwackim pierwiastku w Bośni i Hercegowinie, na Istrii czy w Dalmacji². Wszędzie tam kształtowała się inteligencja, która z racji swoich politycznych przekonań uważała się za reprezentantów chorwackiej myśli narodowej. Jej istotną część stanowiła grupa osób, której udało się ukończyć studia wyższe. Pozostaje zgodzić się z Denisem Sdvižkovem, że właśnie pójście na studia i zdobycie wyższego wykształcenia było jednym z najefektywniejszych sposobów, by osiągnąć awans społeczny³ i tym samym zostać wliczonym do grona inteligencji. Do najbardziej prestiżowych i najchętniej wybieranych kierunków należało prawo. Jego absolwenci zostawali najczęściej państwowymi urzędnikami czy politykami, co powodowało, że studia te cieszyły się niesłabnącą popularnością, toteż na wszystkich austriackich uniwersytetach wydziały prawa były najliczniej oblegane.

Kolejne pytanie jest mniej oczywiste, mianowicie: dlaczego do badań nad inteligencją chorwacką wybrano akurat studentów i absolwentów Uniwersytetu Wiedeńskiego? Stołeczny uniwersytet – w przeciwieństwie do uniwersytetów prowincjonalnych, jak np. Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet w Zagrzebiu, czy od 1882 r. czeski Uniwersytet w Pradze – był miejscem, gdzie nie uprawiano narodowej propagandy, jak to bywało na uniwersyteckich katedrach, gdzie często zasiadali czescy, polscy czy chorwaccy uczeni, którzy dużo uwagi poświęcali na narodową agitację⁴. Oczywiście nie brakowało w Wiedniu uczonych, którzy kształtowali poglądy całych pokoleń, jak profesor starożytności słowiańskiej Konstantin Jireček, nie można jednak jego przekazu porównywać do idei i sposobów ich prezentacji, głoszonych w Pradze przez Tomaša Masaryka, w Krakowie przez Mariana Zdziechowskiego lub Feliksa Konecznego, czy Tadiję Smičiklusa

² K. Milković, *Sjeverna i središnja Hrvatska od 1790. do 1918*, [w:] *Temelji modern Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*, red. V. Švoger, Zagreb 2016, s. 349–378.

³ D. Sdvižkov, *Epoka inteligenciji. Historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie*, Warszawa 2011, s. 231.

⁴ J. Surman, *Universities in Imperial Austria, 1848–1918: A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2019, s. 175–176.

w Zagrzebiu⁵. Ponadto Uniwersytet Wiedeński był wówczas jednym z najlepszych uniwersytetów na świecie, zaś bez wątpienia najznamienitszym i najliczniejszym w całej dualistycznej monarchii. W dodatku po stopniowej rozbudowie sieci kolejowej monarchii w II połowie XIX w. stosunkowo łatwo można było się dostać do Wiednia z każdego większego miasta w krajach koronnych. W żadnym innym miejscu nie sposób było spotkać tylu wybitnych osobowości co w stolicy Austrii⁶. W konsekwencji przekrój narodowy studentów był tam zdecydowanie szerszy niż np. w Zagrzebiu, który z racji języka wykładowego był bliski przede wszystkim chorwackiej młodzieży z Trójjedynego Królestwa⁷. Poza tym do 1904 r. absolwenci Uniwersytetu w Zagrzebiu, aby otrzymać pracę w Zalitawii, musieli – odmiennie niż absolwenci austriackich uczelni wyższych, zdawać dodatkowe egzaminy⁸. Zatem Wiedeń w dużo większym stopniu miał międzynarodowy charakter, zarówno jeśli idzie o kadre akademicką jak i studentów, dlatego zdecydowano, że analiza katalogów studenckich tegoż uniwersytetu da bardziej obiektywne rezultaty niż w przypadku badania katalogów studentów z Zagrzebia, czy innych w dużo większym stopniu „narodowych” uczelni.

Katalogi studenckie, zwane także *Nationale*⁹, na uniwersytetach w monarchii habsburskiej zostały wprowadzone na mocy wydanego w Wiedniu w połowie XIX stulecia rozporządzenia i służyły utrzymaniu porządku w dokumentach rozrastającej się społeczności akademickiej¹⁰. Oprócz podstawowych wiadomości, takich jak rok, miejsce urodzenia, wyznawana religia, czy pochodzenie stanowe (które możemy poznać na podstawie zajęcia ojca) wiedeńskie katalogi od lat 60. XIX w. zawierają również dane na temat języka używanego w domu. Jest to o tyle istotne, że często informacja ta była równoznaczna z deklaracją narodowościową. Mówiąc bardziej obrazowo, kto posługiwał się językiem chorwackim w domu, najprawdopodobniej uważał się za Chorwata, zaś jeśli ktoś mówił po włosku – z reguły należał do włoskich autonomistów zamieszkujących Istrię i Dalmację. Nieco inaczej wyglądała sytuacja w Bośni i Hercegowinie, gdzie bardziej decydujące znaczenie niż język miała religia. Zarówno o przypadku Dalmacji, jak też Bośni i Hercegowiny będzie mowa w dalszej części tekstu.

Liczebność i pochodzenie

Analizę *Nationale* można przeprowadzić w dowolny sposób. W tym przypadku zdecydowano się na następujące metodologiczne rozwiązanie: pod uwagę wzięto miernik

---

⁵ Pod koniec lat 60. XIX w. Smičiklas, historyk, późniejszy rektor Uniwersytetu w Zagrzebiu, pisał do Vatroslava Jagicia, że należy zwrócić szczególną uwagę na naukę narodowej chorwackiej historii, by wychować patriotyczne pokolenia Chorwatów. Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti, fond. T. Smičiklas, Korrespondencija (A-P), T. Smičiklas prema V. Jagić, [brak daty], sygn. HR AHZU-56.

⁶ P. Szarota, *Wiedeń 1913*, Gdańsk 2013, s. 7–9.

⁷ T. Luetić, *Konfesionalna, jezična i nacionalna struktura studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1874–1914*, [w:] *D'ržava, obštestvo i kultura na B'lgari i Hrvati VII–XXI v.*, red. R. Božilova, Sofia 2009, s. 295–308.

⁸ Eadem, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874–1914)*, Zagreb 2011, s. 194.

⁹ Archiv der Universität Wien: Jur. Nat. 1864/65-1913/14. Sygnatury wszystkich 52 wykorzystanych do niniejszej pracy katalogów znajdują się w bibliografii na końcu artykułu.

¹⁰ J. Seidl, *Von der Immatrikulation zur Promotio*, [w:] *Stadtarchiv und Stadtgeschichte. Forschungen und Innovationen. Festschrift für Fritz Mayrhofer zur Vollendung seines 60. Lebensjahres*, red. W. Schuster, M. Schimböck, A. Schweiger (=Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 2003/2004), s. 291–292.

geograficzny i język. Tak więc wyszczególniono wszystkich studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Wiedniu, którzy pochodzili z terenu Trójjedynego Królestwa Chorwacji, Slawonii i Dalmacji, Istrii, a od 1878 r. także Bośni i Hercegowiny¹¹, jak również osoby deklarujące używanie chorwackiego lub serbsko-chorwackiego jako swojego rodzinnego języka (*Muttersprache*). Były to co prawda pojedyncze przypadki, najczęściej młodzieży urodzonej w Austrii lub Czechach, należy to jednak zaznaczyć. Zdając sobie jednak sprawę z ogromnego zasobu źródłowego, jakim są katalogi, postanowiono ograniczyć się do zanalizowania jednego rocznika z jednego semestru (zimowego lub letniego) w ciągu 5-letniego procesu kształcenia, zaczynając od roku akademickiego 1864/1865. Pod uwagę wzięto *Nationale* z lat: 1864/1865, 1869/1870, 1874/1875, 1879/1880, 1884/1885, 1889/1890, 1894/1895, 1889/1890, 1894/1895, 1899/1900, 1904/1905, 1908 i 1913/1914, które zawierały formularze studentów Wydziału Prawa¹². Z powodu wpływu, jaki na rekrutację studentów w semestrze zimowym 1914/1915 wywarł wybuch I wojny światowej, zdecydowano się poddać analizie katalog z roku 1913/1914, kiedy to rekrutacja odbywała się jeszcze w „normalnych”, a nie wojennych, warunkach¹³. Z tej przyczyny nie zanalizowano też katalogu z roku 1909/1910, lecz z roku 1908, by zachować odstęp 5 lat między nim a ostatnim poddanym analizie katalogiem z roku 1913/1914. Należy mieć świadomość niedoskonałości, jakie wiążą się z zastosowaniem takiej metody pozyskiwania danych do analizy, jednakże rozwiązanie to uważam za jedyne możliwe, by zoptymalizować nakład pracy i jakość otrzymanych wyników.

Łącznie wyodrębniono 1290 osób pochodzących z terenów, które podzielono na 5 kategorii: Banowina, Bośnia i Hercegowina, Dalmacja, Istria i Slavonia. Najwięcej studentów pochodziło z Dalmacji – 407, następnie ze Slawonii – 290, Bośni i Hercegowiny – 222, Banowiny – 205, najmniej było natomiast osób urodzonych na Istrii – 166. Liczebność studentów z Dalmacji nie powinna dziwić, ponieważ to tam znajdowały się większe miasta (Zadar, Dubrownik i Szybenik miały powyżej 5 tys. mieszkańców, zaś Split 11 tys.); ich mieszkańcy mieli większą świadomość potrzeby akademickiego kształcenia swoich dzieci. W najstarszych analizowanych *Nationale* dotyczyło to będzie przede wszystkim potomków byłego miejskiego patrycjatu, będącego pod wpływem włoskiej kultury, zaś później także coraz bardziej świadomych narodowo południowych Słowian. Poza tym, jak wspomniano, do 1904 r. wykształcenie zdobyte w Zagrzebiu nie było honorowane tak jak ukończenie uniwersytetu w krajach austriackich, dlatego by uniknąć dodatkowych egzaminów w czasie rekrutacji do pracy w urzędzie, większość osób wybierała uniwersytety austriackie, a nie Uniwersytet w Zagrzebiu. Na drugim miejscu uplasowała się Slavonia, której rozwój na przełomie XIX i XX w. znalazł wyraz w znacznej liczbie młodzieży studiującej na Uniwersytecie Wiedeńskim, nie tylko chorwackiej czy serbskiej, ale również żydowskiej. Zauważalna jest wyraźna korelacja między rozwojem danego regionu a zwią-

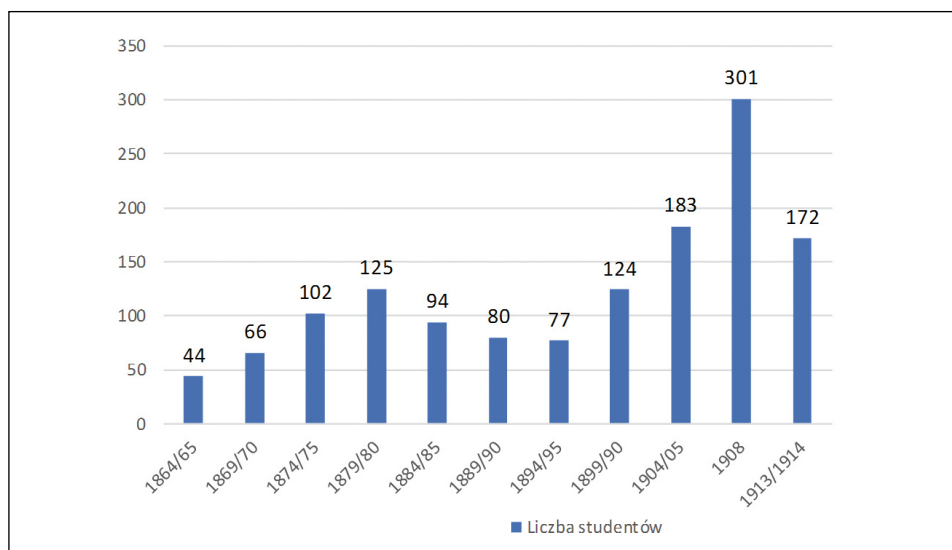
¹¹ Wówczas to po kongresie berlińskim vilajet Bośni na mocy 25 pkt. traktatu berlińskiego został oddany pod austro-węgierską administrację.

¹² Istniało pewne ogólne przeświadczenie, jakoby po ukończeniu Wydziału Prawa można było znaleźć najlepiej płatną pracę. Młodzież chciała pracować w sądach oraz w administracji cywilnej na stanowiskach dających finansową stabilizację. W wielu krajach, również w Chorwacji, istniało więc zjawisko „nadprodukcji” prawników. M. Falski, *Porządkowanie przestrzeni narodowej – przypadek chorwacki*, Warszawa 2008, s. 66.

¹³ W trakcie wojny wielu studentów zaciągnęło się do armii, w konsekwencji czego statystyki nieco zakłamywałyby rzeczywistość.

szającą się liczbą studentów. Dopiero na trzecim miejscu mamy „rdzeń” chorowackości, tj. Banowinę, która miała jednak własny uniwersytet, stąd zapewne zarówno z narodowego, jak i ekonomicznego punktu widzenia większość młodzieży z tych terenów decydowała się na studia w Zagrzebiu. Dobre warunki do studiowania, jak również spory odsetek dzieci obcokrajowców pracujących w administracji Bośni i Hercegowiny, zadecydowały o sporym wzroście liczby studentów tam urodzonych, zwłaszcza w ostatnich dwóch analizowanych rocznikach. Na ostatnim miejscu uplasowała się Istria, gdzie z kolei mieszkało bardzo wielu Włochów, którzy byli silniej niż ci z Dalmacji związani z Królestwem Włoch, stąd część młodzieży mogła pozostać wierna włoskim uniwersytetom lub studiować na Uniwersytecie w Innsbrucku, gdzie od 1864 r. niektóre zajęcia prowadzono w języku włoskim¹⁴.

Rys. 1. Liczebność studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego z terenów Banowiny, Bośni i Hercegowiny, Dalmacji, Istrii i Slavonii w poszczególnych latach

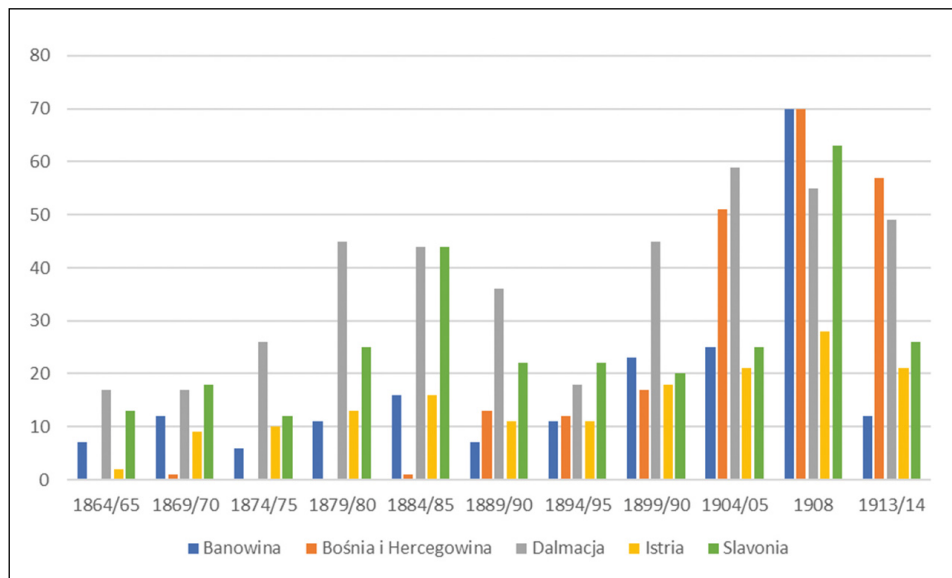
Co ciekawe, liczba studentów, których udało się wyodrębnić, nie rosła proporcjonalnie w poszczególnych latach w stosunku do liczby studentów prawa, których z roku na rok przybywało coraz więcej. O ile w latach 1870/1871 w Wiedniu nauki prawne studiowało 1377 osób, o tyle 10 lat później było ich już 2240, natomiast na początku XX w. liczba ta sięgnęła prawie 3,5 tys. studentów¹⁵. Z kolei liczba osób wziętych pod uwagę w badaniach rosła regularnie do semestru 1879/1880, po czym zaczęła spadać, na co wpływ z pewnością miało otwarcie czeskiego Uniwersytetu w Pradze, który cieszył się szczególną sym-

¹⁴ *Die Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck in den Jahren 1848–1898: Festschrift aus Anlaß des 50jährigen Regierung-Jubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Joseph I.*, Innsbruck 1899, s. 16–17.

¹⁵ G.B. Cohen, *Expansion and the Limits of Inclusion, The Students of the Vienna University, 1860–1914*, [w:] M.G. Ash, J. Ehmer, *Universität – Politik – Gesellschaft*, Göttingen 2015, s. 505–528.

piątą studentów z południowej Słowiańszczyzny¹⁶. Niemniej po semestrze 1899/1890 Wiedeń znów zaczął być popularny wśród południowych Słowian – by w 1908 r. osiągnąć najwyższą spośród badanych wartości liczbę 301 studentów. Pięć lat później studiujących było wyraźnie mniej, co wynikało głównie ze spadku liczby studentów z Banowiny i Slavonii. Warto odnotować, że w tym czasie widoczny jest niewątpliwie wzrost liczby studentów w Pradze i przede wszystkim w Zagrzebiu.

Rys. 2. Miejsce pochodzenia studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego w poszczególnych latach

Od połowy lat 60. XIX w. po raz pierwszy studenci zaczęli wpisywać informacje o języku, jakiego na co dzień używali. Informacja ta ma dla nas kluczowe znaczenie, gdyż obok wyznawanej religii stanowi najważniejszą wskazówkę pomagającą ustalić narodową tożsamość badanej osoby. Jest to doskonale widoczne w przypadku społeczności żydowskiej. W katalogach widzimy ewolucję tożsamości Żydów, którzy podając używany język, wpisują głównie niemiecki (deutsch) bądź chorwacki (kroatish) – co spotykamy w katalogach z lat 60., 70., 80. i 90. XIX w., po czym na przełomie XIX i XX w. zaczyna się pojawiać określenie języka użytkowego jako żydowski (mosaish) lub w przypadku części Żydów z Bośni i Hercegowiny – „szpanski” (spaniolish). To z kolei koresponduje z rozwojem poczucia odrębności narodowej wśród południowosłowiańskich Żydów. Oczywiście wśród wyznawców judaizmu zdarzały się też osoby, które deklarowały znajomość języka serbsko-chorwackiego, co z kolei może sugerować projugosłowiańskie nastawienie studenta.

¹⁶ D. Agićić, *Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882.–1918. godine*, „Časopis za suvremenu povijest”, 2, 1998, 30, s. 291–314.

Podawanie nie tylko przez Żydów, ale również katolików czy prawosławnych serbsko-chorwackiego jako języka ojczystego wydaje się deklaracją wskazującą nawet jeśli nie na tożsamość jugosłowiańską¹⁷ danej osoby, to z pewnością jej sympatie do ruchu jugosłowiańskiego. Tym bardziej że liczba osób wpisujących serbsko-chorwacki wzrosła na początku XX w., podczas gdy wcześniej praktycznie nie istniała. To z kolei odpowiada projugosłowiańskim ruchom młodzieżowym, które stały się popularne na początku nowego stulecia, zwłaszcza w środowisku młodzieży akademickiej, najbardziej rewolucyjnie nastawionej i otwartej na budzące się idee nacjonalistyczne¹⁸. O ile w semestrze 1869/1870 ani jedna osoba nie podała, że posługuje się serbsko-chorwackim, w kolejnych, tj. 1874/1875, 1879/1880, 1884/1885 trafiały się jedna lub dwie osoby w roczniku deklarujące znajomość serbsko-chorwackiego (lub nawet serbsko-chorwacko-włoskiego), o tyle w semestrze 1889/1890 było to już 7 osób, w 1894/1895 znów tylko dwie, następnie w roczniku 1899/1890 – trzy, natomiast w 1908 r. takich studentów było już 12, zaś w 1913/1914 – 25, podczas gdy badana grupa studentów była mniejsza niemal o połowę od poprzedniej. Korelacja jest tu nader widoczna i nie ma mowy o przypadku. Warto odnotować, że większość osób deklarujących używanie języka serbsko-chorwackiego wywodziła się z Dalmacji – było to 40 studentów, co stanowiło 64% całości. W gronie tym były tylko dwie osoby z Banowiny!¹⁹ Jeśli chodzi o wyznanie deklarujących język serbsko-chorwacki, to zdecydowaną większość stanowili katolicy (38 osób), następnie prawosławni (14 osób), nadto 4 muzułmanów i tyleż samo Żydów. Co ciekawe, prawosławni zwolennicy idei jugosłowiańskiej pojawili się dopiero w dwóch ostatnich analizowanych grupach (mowa tu o katalogach z lat 1908 i 1913/1914). Oczywiście należy mieć na uwadze, że osoby które nie deklarowały serbsko-chorwackiego jako używanego języka również mogły być zwolennikami jugoslawizmu, co pokazuje choćby przykład Ante Trumbicia, który podał język chorwacki jako swój ojczysty. Niemniej jednak zaobserwowanie wzrostu osób deklarujących serbsko-chorwacki jako swój język ojczysty w katalogach studenckich koreluje ze wzrostem popularności idei jugosłowiańskiej wśród młodzieży południowosłowiańskiej, zwłaszcza z Dalmacji²⁰.

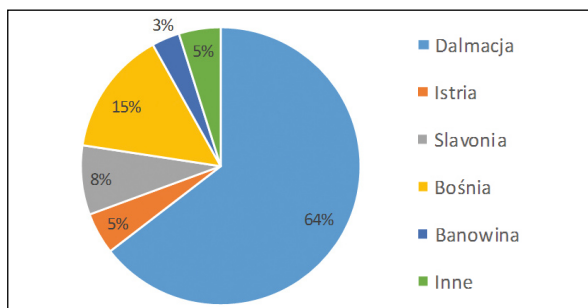
¹⁷ Idea jugosłowiańska nigdy nie była monolitem i inaczej była postrzegana w środowisku chorwackiej młodzieży, będącej pod wpływem Tomaša Masaryka, a zupełnie inaczej rozumieli ją młodzi Serbowie z Dalmacji czy Bośni i Hercegowiny, dla których inspiracją były hasła płynące z Belgradu. M. Czerwiński, *Chorwacja. Dzieje, kultura, idea*, Kraków 2020, s. 391.

¹⁸ N. Bartulović, *Od Revolucionarne Omladine do Orujne*, Split 1925, s. 10–11; M. Gross, *Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata*, „Historijski zbornik”, t. 21/22 (1968–1969), Zagreb, s. 75–141.

¹⁹ To właśnie w Dalmacji na początku XX w. narodziła się polityka „nowego kursu”, która objęła swoim zasięgiem także Banowinę. Chorwacka klasa średnia stawiała sobie za cel współpracę ponad podziałami, by walczyć z niemiecką przewagą gospodarczą i kulturową. Dlatego południowi Słowianie poszukiwali porozumienia najpierw między sobą, a następnie, wyrzekając się zadawnionych animozji, także z Włochami w Dalmacji, a później również z Węgrami w Banowinie. M. Čipčić, *Novi Kurs i političko djelovanje Vicka Ivčevića*, „Kulturna Baština”, nr 42–43, 2017, s. 62–64; T. Ganza-Aras, *Politika „Novog Kurasa” dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 38–40.

²⁰ M. Falski, op. cit., s. 219; O. Tartaglia, *Veleizdajnik (moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla)*, Zagreb–Split 1928, s. 15–18; N. Kisić-Kolarović, *Ivo Politeo. Povijest, intelektualci, odjetništvo 1887–1956*, Zagreb 2015, s. 18–22.

Rys. 3. Pochodzenie osób deklarujących użycie języka serbsko-chorwackiego studiujących na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego

Studia w Wiedniu podejmowała najczęściej młodzież wielkomiejska, jako że to właśnie miejska klasa średnia była w stanie odpowiednio uposażyć swoje dzieci, dzięki czemu mogły one podjąć studia wyższe w stolicy monarchii. Wśród ośrodków miejskich, z których rekrutowała się studująca młodzież, pierwsze miejsce zajmuje Zagrzeb, stolica Trójjedynego Królestwa, następnie Osijek, największe miasto Slavonii, zaś na dalszych plasują się trzy największe ośrodki miejskie Dalmacji, tzn. stolica Zadar, w dalszej zaś kolejności Dubrownik i Split. Między nimi znajduje się Sarajewo, skąd pochodziło ponad 60% studentów z Bośni i Hercegowiny studiujących w Wiedniu. Warto jednak zwrócić uwagę, że zarówno Sarajewo, jak i niewzględzona w poniższym zestawieniu Pula (z której pochodziło 41 studentów) była najczęściej reprezentowana w dwóch ostatnich rocznikach: z 1908 i 1913/1914 r., do czego się przyczynił znaczący napływ obcych w latach 80. i 90. XIX wieku.

Zarówno w Bośni i Hercegowinie, jak i na Istrii najwięcej było przybyszów z Węgier, Austrii i Czech. Tam to właśnie powstawały bazy wojskowe dla austro-węgierskiej marynarki wojennej, która była wielonarodowa. Jak podaje Paweł Wieczorkiewicz, spośród pływających pod żółto-czarną banderą marynarzy 20% pochodziło z Węgier, 16% z Austrii, nadto było 11% Czechów i Słowaków²¹, którzy zamieszkiwali nadmorskie porty, przede wszystkim Pulę. Miasto to stanowi doskonały przykład, jak rozwój wojskowej infrastruktury zmienił oblicze wybrzeża Adriatyku. Pula z niewielkiego miasta portowego zmieniła się w ciągu kilku lat w jedno z najliczniejszych miast nad Adriatykiem²². Z kolei w Bośni i Hercegowinie mamy do czynienia z przybyciem wielotysięcznej armii urzędników, którzy po 1878 r. zasilili tamtejszy aparat biurokratyczny, przy czym znaczący odsetek stanowili wśród nich Chorwaci²³. Jako ciekawostkę warto dodać, że zarówno wśród marynarzy pływających po Adriatyku, jak i urzędników służących w austriackim aparacie biurokratycznym w Bośni i Hercegowinie mamy sporą grupę Polaków²⁴.

²¹ P. Wieczorkiewicz, *Spod bandery czerwono-biało-czerwonej pod biało-czerwoną* (Posłowie), [w:] K. Csonkaréti, *Marynarka wojenna Austro-Węgier w I wojnie światowej 1914–1918*, Kraków 2004, s. 251.

²² Ibidem, s. 257–269.

²³ A. Kasumović, *Dobro došli u koloniju Eldorado ili nešto treće! useljavanje u Bosnu i Hercegovinu u prvom godinama nakon okupacije 1878*, [w:] *Nacije i Migracije: studije iz bosanskohercegovačke historiografije*, red. A. Duranović, Sarajevo 2019, s. 43–47.

²⁴ Zob. T. J. Lis, *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie w latach 1878–1918*, Kraków 2020.

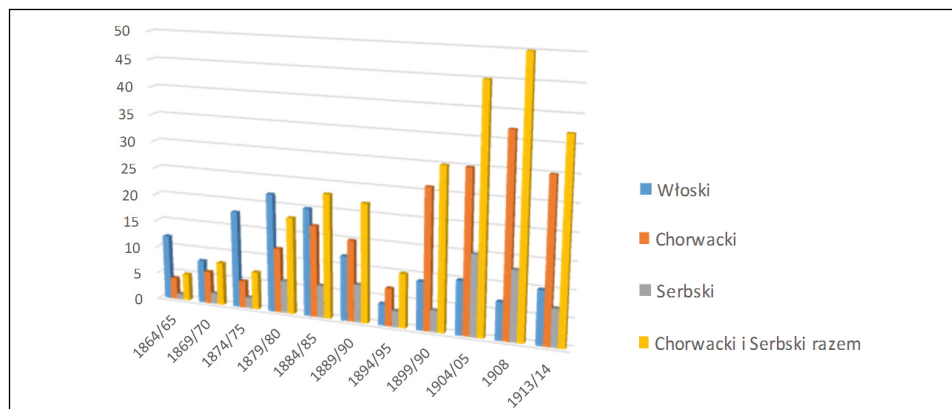
Tab. 1. Miasta, z których pochodzili południowosłowiańscy studenci Wydziału Prawa Uniwersytetu w Wiedniu w poddanych analizie grupach

Miasto	Liczba studentów
Zagrzeb	95
Osijek	84
Sarajewo	64
Zadar	63
Dubrownik	63
Split	48

Powyższe zestawienie stanowi dowód na miejskość chorwackich elit intelektualnych, które zdobywały wykształcenie w Wiedniu. Oczywiście nie można lekceważyć pierwiastka chłopskiego czy robotniczego, którego wzrost liczbowy na uczelniach wyższych jest widoczny w całych Austro-Węgrzech, od Krakowa²⁵ aż po Zagrzeb²⁶, niemniej jednak Tabela 1 bardzo jasno pokazuje, że Wiedeń jako kuźnia austro-węgierskich elit był miejscem, do którego na nauki udawała się w dużym stopniu wielkowiejska młodzież z klasy średniej²⁷.

Chorwaci z chorwackich rubieży: z Dalmacji oraz Istrii

Rys. 4. Studenci Wydziału Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego pochodzący z Dalmacji wg deklarowanego przez nich języka ojczystego w poszczególnych latach

²⁵ Wielu chłopskich synów po zdobyciu wykształcenia zrywało kontakt ze swoją rodziną. Zob. A. K. Banach, *Kariery zawodowe studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego pochodzenia chłopskiego z lat 1860/1861–1917/1918*, Kraków 2009, s. 142–143.

²⁶ W latach 1875–1906 24% studentów Uniwersytetu w Zagrzebiu miało pochodzenie chłopskie, stanowili oni drugą pod względem liczebności grupę (pierwsze miejsce zajmowali synowie przedstawicieli wolnych zawodów, urzędników, wojskowych, osób z przynajmniej średnim wykształceniem – 33%). Zob. T. Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu...*, s. 66.

²⁷ Mowa tu przede wszystkim o dzieciach lekarzy, urzędników, handlarzy, którzy z jednej strony posiadali odpowiednie środki, by móc łożyć na studia swoich dzieci w stolicy monarchii, z drugiej zaś mieli świadomość wartości, jaką jest wykształcenie.

W katalogu z semestru 1869/70 znalazło się 5 deklaracji używania na co dzień języka chorwacko-włoskiego lub włoskiego i chorwackiego, a także słowiańskiego i włoskiego, co miało miejsce w przypadku osób pochodzących z Dalmacji i Istrii. Świadczy to o tym, że oprócz osób komunikujących swą „włoskość” lub „słowiańskość” mamy również takie, które nie składały jednoznacznych deklaracji. To, co widzimy w katalogach, jest w dużej części pozostałością po wielkomięjskiej elicie, której świadomość narodowa była przede wszystkim związana z miejscem zamieszkania²⁸. Otóż w Dalmacji w XIX w. istniała równoległa społeczność, której bliska była włoska lub słowiańsko-dalmatyńska kultura; na jej fundamencie dopiero w późniejszym czasie narodziła się nowoczesna chorwacka i włoska narodowość, tzw. autonomiści (tzw. *autonomie*)²⁹. Rozpad autonomistów możemy zaobserwować, zarówno badając polityczne losy Dalmacji, jak i patrząc przez pryzmat poszczególnych rodzin, których przedstawiciele stawali się orędownikami włoskiej lub chorwackiej ideologii narodowej³⁰. Przy czym tych drugich było zdecydowanie więcej. Oczywiście na przełomie XIX i XX w. większość osób deklarujących się jako Chorwaci lub bliżej Słowianie w Dalmacji była pochodzenia chłopskiego, jednak w ich przypadku stawanie się nowoczesnym narodem przebiegało inaczej niż wśród osób wywodzących się z patrycjatu miejskiego³¹. W Istrii natomiast w drugiej połowie XIX w. w dużo większym stopniu niż w Dalmacji wyraźny był podział na włoskie miasta i słowiańską wieś. Miało to więc swoje odzwierciedlenie w liczbie studentów z poszczególnych ośrodków, ponieważ, jak zostało już powiedziane, szeregi żaków w większości zasilali osoby z miejskiej klasy średniej, a nie spośród synów chłopskich, których na studiach prawniczych było zdecydowanie mniej.

Powyższe twierdzenia znajdują wyraz w badanym materiale. Od lat 70. widać wzrost liczby osób deklarujących używanie na co dzień języka chorwackiego lub serbskiego, będących katolikami lub prawosławnymi z Dalmacji, lub wyłącznie katolikami, jak w przypadku osób zamieszkałych na Istrii. Jednocześnie zauważalny jest znaczący spadek liczby osób deklarujących włoski jako język codziennego użytku, co było pokłosiem nowej polityki Wiednia. Otóż po wydarzeniach związanych z Wiosną Ludów, a przede wszystkim wojnach włoskich, które spowodowały utratę Wenecji i Lombardii, doszło do pogorszenia się stosunków między autonomistami włoskimi z Dalmacji i Istrii a Wiedniem. Wszystko za sprawą poparcia, jakiego część z nich udzieliła swoim włoskim pobratymcom z Półwyspu Apenińskiego. W konsekwencji zmieniła się optyka władz austriackich³², które od tego czasu zaczęły z większą życzliwością odnosić się do słowiańskich mieszkańców Istrii i Dalmacji, katolików i prawosławnych, uważając ich za naturalnych sprzymierzeńców w walce ze skłaniającymi się ku Królestwu Włoch autonomistami. Wyrazem udzielonego Słowianom wsparcia była slawizacja szkół i urzędów, co wraz z bogaceniem się mieszkań-

²⁸ Kiedy w 1814 r. Austria przejęła władzę w Dalmacji, wiele rodzin określało się jeszcze jako *nobiles*. Državni Arhiv u Zadaru, sygn. HR-DAZD-97, Redarstveno ravnateljstvo u Zadru, 1816. svež. 5

²⁹ N. Staničić, *Narodni preporod u Dalmaciji*, [w:] *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. Stoljeća do početka 20. Stoljeća)*, red. M. Gross, Zagreb 1981, s. 235.

³⁰ Dobrym przykładem są rodziny Grisogone, Krekich, czy Nardelli. Zob. J. Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX stoljeću*, Zagreb 2002, s. 226–228.

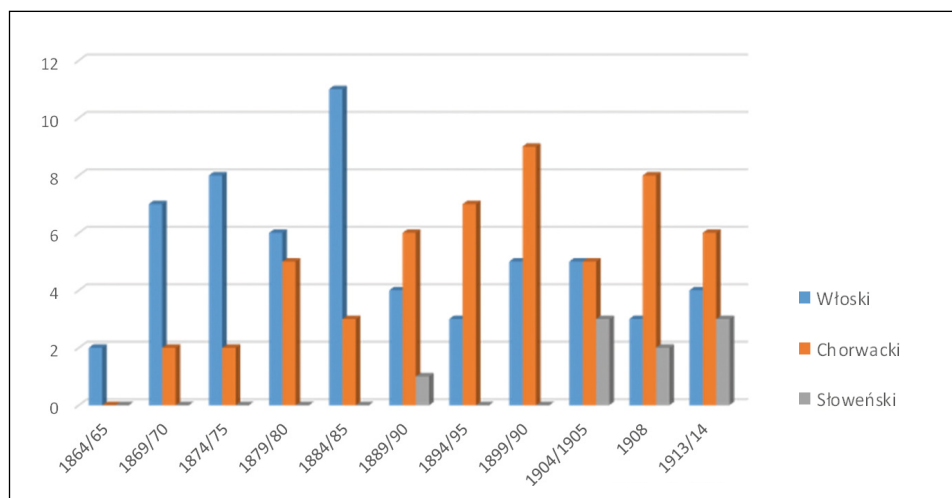
³¹ N. Staničić, *Narodni preporod u Dalmaciji*, s. 235.

³² A. Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Dalmacji: od „slavenstva” do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej*, Kraków 2001, s. 90–92.

ców nadadriatyckiego wybrzeża, powodowało, że odsetek osób wykształconych deklarujących się jako Słowianie był coraz wyższy. Tendencję wzrostową obserwujemy na wykresach, o ile w latach 1864/1865 na 17 osób przypadało 5 osób, dla których chorwacki lub serbski był językiem rodzinnym, o tyle w latach 1884/1885 na 43 osoby z Dalmacji aż 23, czyli więcej niż połowa, mówiły w języku chorwackim, serbskim lub serbsko-chorwackim³³. Dokładne liczby możemy zaobserwować poniżej, przy czym by jeszcze bardziej nie komplikować sprawy, osoby posługujące się językiem serbsko-chorwackim, które wyznawały katolicyzm, zaliczyłem do grona Chorwatów, zaś prawosławnych do Serbów. Pomiąłem osoby mówiące w innych językach (niemieckim, czeskim, polskim), które również pojawiły się w statystykach.

Wśród studentów pochodzących z Istrii i studiujących w Wiedniu w pierwszym badanym roczniku nie spotykamy żadnych osób deklarujących znajomość języka chorwackiego, natomiast w kolejnych latach zaczynają się już pojawiać takie osoby, by w roczniku 1889/90 osiągnąć znaczącą przewagę nad studentami włoskojęzycznymi. Tak jak w poprzednim wykresie, dla Dalmacji pomiąłem osoby niemieckojęzyczne czy węgierskojęzyczne, wśród których większość stanowili synowie oficerów służących w austro-węgierskiej flocie, jak urodzeni w Puli Oskar von Khittel-Bialopor czy Leodegart von Maidorf Kneisola. Studenci deklarujący znajomość serbsko-chorwackiego lub chorwacko-włoskiego zostali sklasyfikowani jako Chorwaci. Można zaobserwować także niewielki, ale jednak systematyczny wzrost liczby słoweńskich studentów. Słowenci nie byli obiektem zainteresowania tegoż artykułu, więc ich pomiąłem, należy jednak wspomnieć, że w katalogach bardzo często pojawiają się studenci słoweńscy pochodzący z Triestu czy Lublany.

Rys. 5. Osoby studiujące na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego pochodzące z Istrii wg języka

³³ O trudnościach związanych z językiem używanym w Dubrowniku: M. Czerwiński, *Old Dubrovnik, Young Serbia and vague Croatia. Mental maps in the Serb-Catholic imagination in Dubrovnik*, „Acta Polonica Historica”, nr 121, 2020, s. 150–155.

Chorwaci z „chorwackich” rubieży: Bośnia i Hercegowina

Objęcie przez Austro-Węgry władzy administracyjnej nad Bośnią i Hercegowiną również jest zauważalne w katalogach, gdyż wkrótce po kongresie berlińskim na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego pojawiła się większa liczba³⁴ pierwszych studentów z tego jeszcze do niedawna osmańskiego wilajetu. W semestrze 1884–1885 studiował tu 19-letni prawosławny Serb Teodor Zurunić. W kolejnym obserwowanym roczniku mamy już 12 studentów z Bośni i Hercegowiny, w tym pierwszego muzułmanina nazwiskiem Karamehmedović, który jako język używany w domu wpisał serbsko-chorwacki. Jest to wyjątkowa sytuacja, gdyż w tym czasie większość wyznawców islamu w Bośni i Hercegowinie zdecydowanie bliżej będzie chorwackiej tożsamości narodowej niż prawosławnej³⁵, choć i takie przypadki odnotowujemy. Sytuacja ta później będzie się zmieniać, co także znajdzie odzwierciedlenie w katalogach. W 1906 r. studium w Wiedniu muzułmanie wraz z prawosławnymi podpisali nawet wspólną rezolucję na temat zbieżności interesów bośniackich muzułmanów i Serbów, co jednak w ich ojczyźnie nie spotkało się ze zrozumieniem³⁶. Z drugiej strony rok później w Wiedniu studenci powołali do życia muzułmańsko-chorwackie stowarzyszenie Svjest³⁷.

Co ciekawe, w żadnym przypadku nie udało się ustalić osoby, która by wpisała język „bośniacki” jako ten, którego używa na co dzień w domu. Z pewnością wpływ na to miały kontrowersje związane z nazwą języka używanego w Bośni i Hercegowinie. Wprawdzie władze w Sarajewie starały się forsować na początku lat osiemdziesiątych nową terminologię na określenie języka użytkowego, niemniej wywołało to na tyle duże protesty, że ostatecznie zrezygnowano z nowego nazewnictwa³⁸.

Chorwaci mieli jednak w Bośni i Hercegowinie zdecydowanie więcej możliwości prowadzenia agitacji politycznej i przede wszystkim kulturowej. Chociaż władza podchodziła do chorwackich działań z dystansem, to jednak pozwalała Chorwatom na dużo większą swobodę niż Serbom³⁹. Toteż pod pozorem rozwoju oświaty i nauki bardzo skutecznie prowadzili oni prochorwacką agitację wśród ludności muzułmańskiej. Nie bez znaczenia była również działalność licznych w Bośni i Hercegowinie urzędników chorwackich, którzy również angażowali się w ten proces⁴⁰.

³⁴ Wcześniej bardzo rzadko zdarzały się przypadki przyjmowania studentów z Bośni, jak Lukas Marjanović w semestrze 1869–1870, były to jednak pojedyncze sytuacje.

³⁵ I. Mišur, *Hrvati islamske vjeroispovijesti: relikvi prošlosti ili moderni europski muslimani?*, „Političke Analize”, t. 9, nr 33–34, 2018, s. 50–51; M. Seroka, *Najszlachetniejszej krwi Chorwaci – Ante Starčević i Bośnia*, „Pamiętnik Słowiański”, nr 41, 2011, s. 112; N. Kisić-Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacjonalizam 1941–1945*, Zagreb 2009, s. 75–80.

³⁶ Nedim, *Izjava „muslimanske” i pravoslave omladine*, „Behar”, nr 7 (1906), s. 73.

³⁷ N. Kisić-Kolanović, *Ademaga Mešić i hrvatska nacionalna ideja 1895.–1918*. *Godine*, „Časopis za Savremenu Povijest”, t. 40/3 (2008), s. 1124.

³⁸ M. Babić, *Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski, za prvog desetljeća austrougarskogaupravljanja Bosnom i Hercegovinom*, „Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika”, nr 3, 1989, s. 82–86.

³⁹ Takim przykładem jest chorwackie towarzystwo Napredak, które powstało w 1902 r. w Sarajewie. Szezyło ono hasła postępu i oświaty, jednocześnie przekazując chorwacką wersję narodową.

⁴⁰ Hrvatski Državni Arhiv, Fond Josip Matasović, pismo z dnia 29.06.1909 Hrvatska Narodna Čitaonica u Kupresu, sygn. 165/94.

W 1892 r. na Uniwersytecie w Zagrzebiu zaczęli studiować pierwsi muzułmanie, którym po ukończeniu szkoły wyznaniowej pozwolono na podjęcie studiów prawniczych⁴¹. W kolejnych latach zauważalny jest wzrost liczby studentów z Bośni i Hercegowiny, nie tylko muzułmanów, ale również innych narodowości, w tym Polaków, stanowiących reprezentację tej wielobarwnej bośniacko-hercegowińskiej mozaiki narodowej. Ponadto nie należy zapominać o stypendiach, jakie Rząd Krajowy (Zemaljska Vlada) oferował najzdolniejszym studentom i studentkom⁴², jak również o działającym w Wiedniu specjalnym akademiku dla młodzieży męskiej z Bośni i Hercegowiny⁴³.

Jeśli analizuje się katalogi pod kątem studentów chorwackich, to w przypadku Bośni i Hercegowiny należy nieco inaczej rozpatrywać otrzymane dane. Wiąże się to przede wszystkim z kwestią religii, ponieważ w Bośni i Hercegowinie w pierwszej kolejności religia, a dopiero w drugiej język określały narodową świadomość. Choć przy samookreśleniu narodowym religia miała wszędzie ogromne znaczenie, niemniej w Bośni i Hercegowinie była bardziej decydująca niż np. w Dalmacji, gdzie zarówno Chorwaci, jak i Włosi byli katolikami, zaś różnice narodowe podkreślano przede wszystkim za pomocą języka.

Pisząc o osobach pochodzących z Bośni i Hercegowiny, podobnie jak w przypadku mieszkańców Dalmacji i Istrii, prawosławnych używających języka chorwackiego sklasyfikowano jako Serbów, analogicznie za Chorwatów uznano katolików posługujących się w domu serbskim. Osobną kategorię stanowią muzułmanie używający języka chorwackiego lub serbskiego, gdyż mimo że bliżej im było do Chorwatów lub Serbów, to jednak istniał pewien poziom narodowej odrębności narodowej muzułmanów⁴⁴. Podobnie rzecz miała się z Żydami. By nie komplikować dodatkowo sytuacji, zrezygnowano z podziału na Sefardyjczyków i Askenazyjczyków, tym bardziej że dopiero na początku XX w. Sefardyjczycy zaczęli podkreślać swoją odrębność, czego wcześniej nie było. Stąd przyjęto jedną rubrykę dla wszystkich wyznawców judaizmu. Nie wzięto natomiast pod uwagę osób wywodzących się z licznych narodowych diaspor, które powstały w Bośni i Hercegowinie po 1878 r., tj. Rusinów, Niemców czy Polaków, chociaż wzrost ich liczby w ostatnich dwóch grupach jest znaczny.

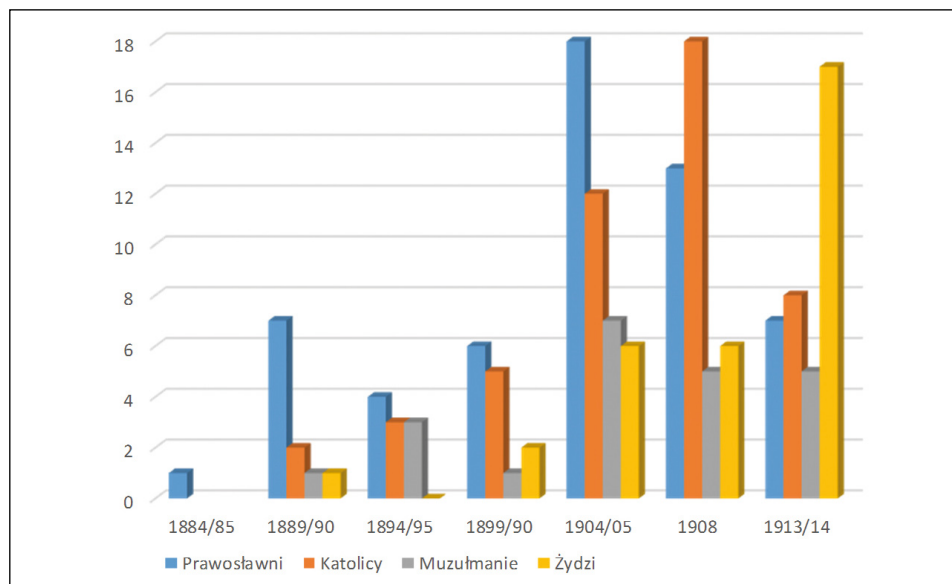
⁴¹ Z. Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878–1945. Doba utelemjenja*, Zagreb 2007, s. 32–33.

⁴² W roku akademickim 1901/1902 Rząd Krajowy w Sarajewie przyznał 74 stypendia dla studentów z terenu Bośni i Hercegowiny; Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemaljska Vlada Sarajevo [dalej ABH, ZVS], 1901, sygn. 58/2. Natomiast w roku 1913/14 było ich już 107, w tym jedno dla kobiety, Marii Bergman; ABH, ZVS, 1914, sygn. 68/25/36.

⁴³ ABH, ZVS, 1901, sygn. 58/22.

⁴⁴ W okresie austro-węgierskim wytworzył się pewien nurt narodowej odrębności, który zyskał sobie popularność wśród muzułmanów. R. Okey, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg „Civil Mission” in Bosnia, 1878–1914*, Oxford 2007, s. 96–97; X. Bougarel, *Islam and Nationhood in Bosnia-Herzegovina*, London–New York 2018, s. 20–26.

Rys. 6. Studenci z Bośni i Hercegowiny studiujący na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Wiedniu w poszczególnych latach wg religii

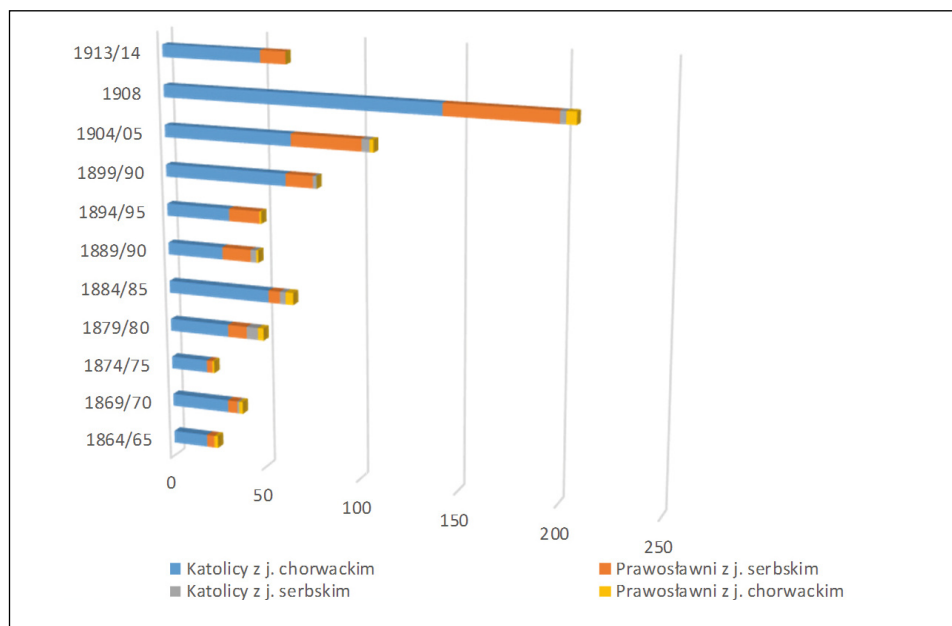

Na koniec należałoby się wreszcie bliżej przyjrzeć, jak według zebranych materiałów wyglądały relacje serbsko-chorwackie, tzn. nie tylko jak znaczący był odsetek prawosławnych wśród osób pochodzących z interesujących nas terenów, ale również jak na przestrzeni półwiecza wyglądała sytuacja osób, które z jednej strony były prawosławne, lecz deklarywały jako język użytkowy język chorwacki, lub odwrotnie, będąc katolikami, deklarywały serbski jako swój język. Jako że wcześniej poświęciłem odrębny akapit osobom deklaryującym znajomość serbsko-chorwackiego, a także muzułmanom, postanowiłem pominąć je w tym zestawieniu, podobnie jak Żydów czy przedstawicieli innych narodowości. Poniższy wykres pokazuje, że z terenów, które wcześniej określiłem, wśród studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego najczęściej było osób deklaryujących się jako katolicy i używających języka chorwackiego. Możemy więc przyjąć, że mamy do czynienia w tym przypadku z Chorwatami. Osoby wyznania prawosławnego i na co dzień posługujące się językiem serbskim (Serbowie) również stanowiły znaczący odsetek badanej grupy. Uwagę zwrócić powinien również niewielki, ale jednak dający się zaobserwować w większości roczników odsetek prawosławnych używających języka chorwackiego, którzy prawie w całości wywodzili się z Dalmacji, w tym spora część z Dubrownika, co jest spójne z obserwacjami historyków zajmujących się tą społecznością⁴⁵. Systematycznie zanikająca liczba takich przypadków zdaje się sugerować postępującą polaryzację wśród Serbów i Chorwatów, dla których na początku XX w. deklarowana religia była bezpośrednio powiązana z narodowością. Analogiczną tendencję można zaobserwować np. w Galicji,

⁴⁵ Por. N. Tolja, *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, Dubrovniku 2011; A. Stražičić, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika*, Dubrovnik 2018; G. M. Gracić, *Srbi katolici u Dubrovniku*, Voždovac 2019.

gdzie jeszcze w drugiej połowie XIX w. da się zauważyć nieliczne, jednak występujące przykłady grekokatolików uważających się za Polaków⁴⁶, natomiast na początku XX w. jest to już raczej niespotykana sytuacja. Ponadto prawosławni pochodzili z terenów, gdzie najliczniej występowali, tj. Dalmacji, Slavonii, a także Bośni i Hercegowiny. Prawosławnych Serbów z terenów Banowiny mamy w tym czasie ledwie siedemnastu.

Rys. 7. Relacje pomiędzy religią a narodowością studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Wiedniu w poszczególnych latach

Podsumowanie

Katalogi studentów stanowią doskonałe źródło, na podstawie którego możemy badać zmiany społeczne, polityczne i narodowe inteligencji. Użyta tutaj metoda statystyczna, oparta na analizie wybranych katalogów studenckich na przestrzeni 50 lat, pozwoliła zaobserwować zmiany, do jakich doszło w poszczególnych częściach Austro-Węgier licznie zamieszkałych przez Chorwatów na przełomie XIX i XX w., tj. w Trójjedynym Królestwie, Dalmacji, na Istrii oraz w Bośni i Hercegowinie. Wszędzie tam, podobnie jak w całej austro-węgierskiej monarchii, rósł odsetek wykształconej młodzieży, która w ciągu badanego okresu bardzo mocno się zmieniła. Informacje zawarte w *Nationale* odzwierciedlają budzenie się narodowego ducha, które wówczas miało miejsce. Dzięki analizie tego źródła jesteśmy w stanie zaobserwować najważniejsze elementy procesu tworzenia się narodu

⁴⁶ A. Świątek, *Przypadek ghene Rutheni, Nazione Poloni w Galicji*, „Zeszytu Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 144/2 (2017), s. 303–319.

chorwackiego na terenach monarchii Habsburgów. Dostrzegamy – za sprawą wykresów i liczb – wyodrębnienie się słowiańskiego elementu w Dalmacji i Istrii, która później deklaruje przywiązanie do chorwackiej, serbskiej lub jugosłowiańskiej idei narodowej. Jest to możliwe dzięki utracie uprzywilejowanej pozycji przez prowłoskich autonomistów (autonomaše), którzy są coraz mocniej dominowani zarówno przez Chorwatów, Serbów czy powoli budzących się z narodowego letargu Słoweńców, których liczba, choć niewielka, również pojawia się we wspomnianych katalogach.

Liberalna wizja narodu chorwackiego, zdefiniowana przez Ante Starčevića, dociera nie tylko do Dalmacji czy Istrii, jest też wyraźnie obecna wśród wyznawców judaizmu i islamu zamieszkujących przede wszystkim Slavonię (w przypadku Żydów) oraz Bośnię i Hercegowinę (w przypadku muzułmanów). Katalogi studenckie można traktować niczym papierek lakmusowy, wskazujący narodowe aspiracje studiującej młodzieży. Doskonałym przykładem są tutaj Żydzi, którzy sami zaczęli szukać własnej narodowej ścieżki, co można zaobserwować w dwóch ostatnich badanych rocznikach, gdzie w rubryce język, często odnoszącej się do narodowości, pojawiać się zaczął termin „mosaish” lub „sefardish”.

Dzięki analizie katalogów da się stwierdzić wzrost popularności idei jugosłowiańskiej wśród południowosłowiańskich studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Wiedniu na początku XX wieku. Ruch ten zdobywał sobie sympatyków przede wszystkim w gronie liberalnej inteligencji, żyjącej zwłaszcza w Dalmacji, po części także w Banowinie, i był skierowany przede wszystkim przeciwko niemieckiemu nacjonalizmowi. Tą samą nazwą określa się ruch istniejący w Bośni i Hercegowinie, skąd przybywało do stolicy monarchii coraz więcej studentów, w tym muzułmanów. W przeciwieństwie do tego, co zauważamy na Istrii, w Dalmacji czy w Trójjedynym Królestwie, jugoslawizm w Bośni i Hercegowinie miał zdecydowanie więcej inspiracji politycznych, za sprawą wspierania irredentyzmu serbskiego w tym kraju przez Królestwo Serbii.

Wiedeńskie katalogi studenckie pozwalają jak żadne inne źródło śledzić procesy narodotwórcze, jakie kształtowały się w Austro-Węgrzech od drugiej połowy XIX w. aż do końca istnienia monarchii. Przedstawioną tutaj metodę można bez wątpienia odnieść do innych grup narodowych, zarówno pojedynczych nacji, jak uczyniono tutaj, a także ujmując problem w sposób komparatystyczny.

Bibliografia

Archiwa

Bośnia i Hercegowina

Arhiv Bosne i Hercegovine,

– Zemałjska Vlada Sarajevo, 1901, sygn. 58/2

– ZVS 1914, sygn. 68/25/36.

Chorwacja

Državni Arhiv Zagreb

– Fond Josip Matasović, sygn. 165.

Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti I Umjetnosti

– Fond Tadija Smičiklas, sygn. HR-HAZU-56.

Državni Arhiv u Zadru

– HR-DAZD-97, Redarstveno ravnateljstvo u Zadru.

Austria

Archiv der Universität Wien,

– Juridischen Fakultät Nationale, 1864/65, sygn. 29

– Jur. Nat. 1869/70 A-F, sygn. 60

– Jur. Nat. 1869/70 G-K, sygn. 61

– Jur. Nat. 1869/70 L-P, sygn. 62

– Jur. Nat. 1869/70 R-Z, sygn. 63

– Jur. Nat. 1874/1875 A-F, sygn. 101

– Jur. Nat. 1874/1875 G-K, sygn. 102

– Jur. Nat. 1874/1875 L-R, sygn. 103

– Jur. Nat. 1874/1875 S-Z, sygn. 104

– Jur. Nat. 1879/80 A-F, sygn. 140

– Jur. Nat. 1879/80 G-K, sygn. 141

– Jur. Nat. 1879/80 L-R, sygn. 142

– Jur. Nat. 1879/80 S-Z, sygn. 143

– Jur. Nat. 1884/1885 A-F, sygn. 180

– Jur. Nat. 1884/1885 G-K, sygn. 181

– Jur. Nat. 1884/1885 L-R, sygn. 182

– Jur. Nat. 1884/1885 S-Z, sygn. 183

– Jur. Nat. 1889/90 A-F, sygn. 211

– Jur. Nat. 1889/90 G-K, sygn. 212

– Jur. Nat. 1889/90 L-R, sygn. 213

– Jur. Nat. 1889/90 S-Z, sygn. 214

– Jur. Nat. 1894/95 A-F, sygn. 259

– Jur. Nat. 1894/95 G-K, sygn. 260

– Jur. Nat. 1894/95 L-R, sygn. 261

– Jur. Nat. 1894/95 S-Z, sygn. 262

– Jur. Nat. 1899/90 A-E, sygn. 302

– Jur. Nat. 1899/90 F-J, sygn. 303

– Jur. Nat. 1899/90 K-L, sygn. 304

– Jur. Nat. 1899/90 M-P, sygn. 305

– Jur. Nat. 1899/90 Q-S, sygn. 306

– Jur. Nat. 1899/90 T-Z, sygn. 307

– Jur. Nat. 1904/05 A-C, sygn. 375

– Jur. Nat. 1904/05 D-F, sygn. 376

– Jur. Nat. 1904/05 G-H, sygn. 377

– Jur. Nat. 1904/05 I-K, sygn. 378

– Jur. Nat. 1904/05 L-N, sygn. 379

– Jur. Nat. 1904/05 O-R, sygn. 380

– Jur. Nat. 1904/05 S, sygn. 381

– Jur. Nat. 1904/05 T-Z, sygn. 382

– Jur. Nat. 1908 A-B, sygn. 436

– Jur. Nat. 1908 C-F, sygn. 437

– Jur. Nat. 1908 G-H, sygn. 438

– Jur. Nat. 1908 I-K, sygn. 439

– Jur. Nat. 1908 L-N, sygn. 440

- Jur. Nat. 1908 O-R, sygn. 441
- Jur. Nat. 1908 S, sygn. 442
- Jur. Nat. 1908 T-Z, sygn. 443
- Jur. Nat. 1913/1914 A, sygn. 562
- Jur. Nat. 1913/1914 B, sygn. 563
- Jur. Nat. 1913/1914 C-E, sygn. 564
- Jur. Nat. 1913/1914 F, sygn. 565
- Jur. Nat. 1913/1914 G, sygn. 566
- Jur. Nat. 1913/1914 H, sygn. 567
- Jur. Nat. 1913/1914 I-J, sygn. 568
- Jur. Nat. 1913/1914 Ka-Kn, sygn. 569
- Jur. Nat. 1913/1914 Ko-Ky, sygn. 570
- Jur. Nat. 1913/1914 L, sygn. 571
- Jur. Nat. 1913/1914 M, sygn. 572
- Jur. Nat. 1913/1914 N-O, sygn. 573
- Jur. Nat. 1913/1914 P, sygn. 574
- Jur. Nat. 1913/1914 R, sygn. 575
- Jur. Nat. 1913/1914 Sa-Sch, sygn. 576
- Jur. Nat. 1913/1914 Se-Sz, sygn. 577
- Jur. Nat. 1913/1914 T-V, sygn. 578
- Jur. Nat. 1913/1914 W, sygn. 579
- Jur. Nat. 1913/1914 Z, sygn. 580.

Literatura

- Agčić D., *Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882.–1918. godine*, „Časopis za Savremenu Povijest”, 2, 1998, 30, s. 291–314.
- Babić M., *Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski, za prvog desetljeća austrougarskogaupravljanja Bosnom i Hercegovinom*, „Časopis za kulturu hrvatskoga književnogjezika”, 3 (1989), s. 82–86.
- Banach A.K., *Kariery zawodowe studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego pochodzenia chłopskiego z lat 1860/1861–1917/1918*, Kraków 2009.
- Bartulović N., *Od Revolucjonarne Omladine do Orujne*, Split 1925.
- Bougarel X., *Islam and Nationhood in Bosnia-Hercegovina*, London–New York 2018.
- Cetnarowicz A., *Odrodzenie narodowe w Dalmaciji: od „slavenstva” do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej*, Kraków 2001.
- Čipčić M., *Novi Kurs i političko djelovanje Vicka Ivčevića*, „Kulturna Baština”, nr 42–43 (2017), s. 61–76.
- Cohen G.B., *Expansion and the Limits of Inclusion, The Students of the Vienna University, 1860–1914*, [w:] M.G. Ash, J. Ehmer, *Universität – Politik – Gesellschaft*, Göttingen 2015, s. 505–528.
- Czerwiński M., *Chorwacja. Dzieje, kultura, idea*, Kraków 2020.
- Czerwiński M., *Old Dubrovnik, Young Serbia and vague Croatia. Mental maps in the Serb-Catholic imagination in Dubrovnik*, „Acta Poloniae Historica”, 121 (2020), s. 143–160.
- Die Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck in den Jahren 1848–1898: Festschrift aus Anlaß des 50-jährigen Regierungs-Jubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Joseph I.*, Innsbruck 1899.
- Falski M., *Porządkowanie przestrzeni narodowej – przypadek chorwacki*, Warszawa 2008.
- Ganza-Aras T., *Politika „Novog Kursa” dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 38–40.

- Gracić G. M., *Srbi katolici u Duborvniku*, Voždovac 2019.
- Gross M., *Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata*, „Historijski zbornik”, t. 21/22 (1968–1969), Zagreb, 75–141.
- Hasanbegović Z., *Muslimani u Zagrebu 1878–1945. Doba utelemjenja*, Zagreb 2007.
- Kasumović A., *Dobro došli u koloniju Eldorado ili nešto treće!: useljavanje u Bosnu i Hercegovinu u prvim godinama nakon okupacije 1878*, [w:] *Nacije i Migracije: studije iz bosanskohercegovačke historiografije*, red. A. Duranović, Sarajevo 2019, s. 25–68.
- Kisić-Kolanović N., *Ademaga Mešic i hrvatska nacionalna ideja 1895.–1918*. *Godine*, „Časopis za Savremenu Povijest”, t. 40/3 (2008), s. 1119–1140.
- Kisić-Kolarović N., *Ivo Politeo. Povijest, intelektualci, odvjjetništvo 1887–1956*, Zagreb 2015.
- Kisić-Kolanović N., *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941–1945*, Zagreb 2009.
- Kunovich R. M., Hodson R., *Conflict, Religious Identity, and Ethnic Intolerance in Croatia*, „Social Forces”, 78, 1999, 2, s. 643–668.
- Lis T. J., *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie w latach 1878–1918*, Kraków 2020.
- Luetić T., *Konfesionalna, jezična i nacionalna struktura studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1874–1914*, [w:] *D’ržava, obštestvo i kultura na B’lgari i Hrvati VII–XXI v.*, red. R. Božilova, L. Kirova, I. Ognjanova, A. Balčeva, Sofia 2009, s. 295–308.
- Luetić T., *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874–1914)*, Zagreb 2011.
- Mišur I., *Hrvati islamske vjeroispovijesti: relikv prošlosti ili moderni europski muslimani?*, „Političke Analize”, t. 9, 2018, 33–34, s. 50–53.
- Nedim, *Izjava „muslimanske” i pravoslave omladine*, „Behar”, nr 7 (1906), s. 73.
- Okey R., *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg „Civil Mission” in Bosnia, 1878–1914*, Oxford 2007.
- Sdvižkov D., *Epoka inteligencji. Historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie*, Warszawa 2011.
- Seidl J., *Von der Immatrikulation zur Promotion*, [w:] *Stadtarchiv und Stadtgeschichte. Forschungen und Innovationen. Festschrift für Fritz Mayrhofer zur Vollendung seines 60. Lebensjahres*, red. W. Schuster, M. Schimböck, A. Schweiger (Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 2003/2004), s. 289–302.
- Seroka M., *Najszlachetniejszej krwi Chorwaci – Ante Starčević i Bośnia*, „Pamiętnik Słowiański”, nr 41, 2011, s. 107–121.
- Staničić N., *Narodni preporod u Dalmaciji*, [w:] *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. Stoljeća do početka 20. Stoljeća)*, red. M. Gross, Zagreb 1983, s. 231–250.
- Stražičić A., *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika*, Dubrovnik 2018.
- Strecha M., „...mi smo Hrvati i katolici...”. *Prvi hrvatski katolički sastanak – prvi pokušaj afirmacije političkog katolicizma u Bansknoj Hrvatskoj*, „Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu”, 27/1 (1994), s. 127–162.
- Surman J., *Universities in Imperial Austria, 1848–1919: A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2019.
- Szarota P., *Wiedeń 1913*, Gdańsk 2013.
- Świątek A., *Przypadek Ghene Rutheni, Nazione Poloni w Galicji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 144/2 (2017), s. 303–322.
- Tartaglia O., *Veleizdajnik (moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla)*, Zagreb–Split 1928.
- Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. Stoljeću*, red. V. Švogler, J. Turkalj, Zagreb 2016.
- Tolja N., *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, Dubrovnik 2011.
- Vrandečić J., *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX stoljeću*, Zagreb 2002.

Wieczorkiewicz P., *Spod bandery czerwono-bialo-czerwonej pod bialo-czerwoną* (posłowie), [w:] K. Csonkaréti, *Marynarka wojenna Austro-Węgier w I wojnie światowej 1914–1918*, Kraków 2004, s. 248–264.

Tomasz Jacek Lis (ur. 1988 w Limanowej), absolwent Wydziału Historii UMK w Toruniu, gdzie w 2018 r. z wyróżnieniem obronił pracę doktorską. W swoich badaniach zajmuje się historią Półwyspu Bałkańskiego w XIX i XX w., edycją źródłową i metodologią. Obecnie zatrudniony jako asystent w Instytucie Historii UJ. Stypendysta Rządu Landu Bawarii (2021), a także Fundacji Lancokorońskich (2022). Staże i wyjazdy studyjne odbywał w Sarajewie (2017) i Zagrzebiu (2021). W 2021 r. wyróżniony w Konkursie im. Jerzego Skowronka za książkę *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie w latach 1878–1918. Studium prozopograficzne*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.